

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблемні аспекти міжнародного і національного регулювання банківських відносин, аналізуються шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: банківські відносини, банківське право, активи банку, пруденційне і валютне регулювання банківської діяльності, Базельський комітет, стандарти достатності банківського капіталу, банківський нагляд.

Важливим складником економічних відносин будь-якої держави є банківські відносини. Банківську систему інколи називають кровоносною системою економіки, оскільки вона опосередковує всі господарські операції. У результаті інтернаціоналізації економічних відносин банківська діяльність виходить за межі окремих держав і набуває транскордонного характеру. Тісно взаємодіючи з іншими галузями, банківське право має самостійний характер і не збігається з жодною іншою галуззю. Функції банків мають економічну природу і характеризують банки як фінансових посередників.

Банківська діяльність підпадає під найжорсткіше державне регулювання порівняно з іншими галузями економічної діяльності. Це пов'язано з такими специфічними особливостями банків, як високий рівень фінансової взаємозалежності, заснованість на грошових коштах, які легко можуть бути виведені з галузі, недостатня відкритість банківської діяльності.

Високий рівень фінансової взаємозалежності пояснюється статусом банків як фінансових посередників і виражається співвідношенням активів банку і його власного капіталу. Фактична величина активів у багато разів перевищує власний капітал банку. Тому кожен банк, серед них і найнадійніший, є «умовно неплатоспроможним», тобто банк є платоспроможним лише до моменту, поки вкладники колективно не вирішать забрати свої внески. У такому випадку банк змушений реалізувати свої власні активи, оскільки він зіштовхується з проблемою кризи ліквідності. Але в умовах ринкової економіки балансова величина активів не дорівнює їхній ринковій вартості. Тому реалізація активів може бути здійснена зі значним дисконтом порівняно з їх балансовою вартістю, і в результаті криза ліквідності може перетворитись у кризу неплатоспроможності.

Мета статті – дослідити проблемні питання правового регулювання банківської діяльності для забезпечення стабільності фінансових систем держав і міжнародної фінансової стабільності.

Країни піднімають проблему регулювання банківської діяльності лише у випадку банківської кризи. Так, початком міжнародного співробітництва у сфері регулювання банківських відносин став крах західнонімецького банку «Банкхаус Херштатт» 1974 р. Закриття його іноземних філій показало взаємозв'язок національних банківських систем і недосконалість банківського регулювання.

Нині не вироблено єдиного ні теоретичного, ні практичного підходу щодо ступеня втручання держави в регулювання банківських відносин. З одного боку, прихильники вільного ринку заявляють про надання повної свободи банкам у веденні бізнесу, а ринок сам здійснить необхідне регулювання. Проте, як зазначила нобелівський лауреат з економіки Еленор Остром, фінансовий ринок відрізняється від овочевого, тут не завжди є криві попиту і пропозиції. На її думку, саморегулювання може відігравати значну роль, проте воно повинне бути включеним у широку систему заходів держав [1].

Чутливість банків до раптового зняття вкладів є результатом обов'язку банку виплатити грошову суму на першу вимогу вкладника. У договорі між банком і клієнтом передбачається, що у випадку недостатності банківського капіталу першими отримають свої кошти ті клієнти, які першими заявили свої вимоги банку, і не має значення, чи діють вкладники на підставі точної інформації, чи на підставі чуток, як, наприклад, сталося в Україні з "Промінвестбанком" 2008 року.

Недостатня відкритість банків може призвести до того, що про погіршення фінансового стану банку стане відомо занадто пізно, і ринок не зможе відреагувати швидко і належним чином. Адже важко відстежувати положення банків лише на основі доступної інформації, яка, до того ж, швидко устаріває, оскільки структура активів може змінитися за кілька днів.

Крах одного банку може викликати ланцюгову реакцію і крах усієї банківської системи

держави. Оскільки наразі банківські системи різних держав є тісно взаємопов'язані, то крах потужних міжнародних банків у 2008 році став однією з причин світової фінансової кризи. Тому основною метою регулювання банківської діяльності є обмеження занадто ризикової банківської діяльності в ринковій економіці.

Банківське регулювання є обмеженням конкурентної боротьби завдяки встановленню жорстких законодавчих меж, містить елемент економічного примусу, основною формою регулювання банківської діяльності є права [2].

Регулювання поділяється на два види: валютне – проведення грошово-кредитної політики; пруденційне – спрямоване на забезпечення стабільності і надійності банків і захист інтересів вкладників.

Пруденційне регулювання не передбачає запобігання краху окремого банку. Воно спрямоване на захист системного інтересу й носить макроекономічний характер.

Функції пруденційного регулювання:

1. Превентивна – мінімізація ризикової діяльності банків (preventive function).
2. Захисна – гарантування інтересів вкладників у випадку краху конкретного банку (protective).
3. Забезпечувальна – фінансова підтримка конкретного банку у випадку його критичного стану, що здійснюється центральними банками як кредиторами останньої інстанції (supportive).

Превентивна функція є ключовою. Її зміст розкривається через три аспекти: введення обмеження для суб'єктів банківської діяльності у вигляді державної реєстрації і ліцензування з дотриманням жорстких вимог; формування жорстких мінімальних економічних стандартів банківської діяльності; здійснення нагляду за діяльністю банків [2].

Пруденційне регулювання – це система норм, спрямованих на забезпечення стабільності і надійності функціонування банківської системи в цілому та на захист вкладників за допомогою державної реєстрації та ліцензування банківської діяльності, встановлення економічних нормативів функціонування банків і здійснення банківського нагляду, основним інструментом якого є застосування заходів впливу (санкцій) з боку держави [2].

Оскільки банківські системи різних держав перебувають у постійній взаємодії, то в національній банківській системі з'являється іноземний елемент у формі іноземного капіталу, формування міжнародних і регіональних стандартів банківського регулювання, формування транскордонного ринку банківських послуг, філії іноземного чи міжнародного банку, у формі валютної системи.

Під впливом інтернаціоналізації протягом останніх десятиліть в індустрії банківських і фінансових послуг відбулася справжня революція. Традиційна банківська діяльність 60-х рр., орієнтована на внутрішнє кредитування, до 90-х років поступила місцем міжнародному ринку капіталів, де великий позичальник може отримувати кредити від необмеженого кола банків, які діють на території багатьох держав, у різних валютах, через використання різних фінансових інструментів [2].

Швидка інтернаціоналізація бізнесу й інтеграція фінансових ринків показали, що різне правове регулювання може призвести до серйозних потрясінь фінансової системи. Держави зрозуміли, що загроза їхній фінансовій стабільності йде не лише від потенційного краху великих банків у середині держави, але й від можливого краху іноземних банків, які функціонують за межами національної юрисдикції.

Держави визнають, що ефективного здійснення банківського нагляду неможливе в межах національних юрисдикцій без широкого доступу до інформації про діяльність іноземних філій національних банків і їхніх дочірніх підприємств за кордоном. А це вимагає тісного співробітництва органів банківського нагляду різних держав.

Отже, саме транскордонна банківська діяльність обумовила появу окремого нормативного комплексу в межах міжнародного банківського права, спрямованого на узгодження міжнародних стандартів банківського регулювання.

Міжнародне співробітництво здійснюється за допомогою двох механізмів: інституційного – тобто шляхом створення органу, у межах якого виробляються узгоджені підходи; і нормативного – через комплекс документів, які містять єдині стандарти банківського регулювання.

Початком міжнародного співробітництва став крах західнонімецького банку «Банкхаус Херштатт» 1974 р. Закриття його іноземних філій показало взаємозв'язок національних банківських систем і недосконалість банківського регулювання. Тому провідні держави створили орган міжнародного співробітництва – Базельський комітет з банківського нагляду. Першим документом, підготовленим Базельським комітетом була Доповідь з нагляду за іноземними установами банків –

Конкордат 1975 р.

Проте документ мав суттєвий недолік: не було визначено поняття «міжнародна банківська група», насамперед у формі холдингу. Цей недолік проявився в другій банківській кризі 1982 р., унаслідок краху італійського банку «Банко Амброзіано», коли італійська влада відмовила виплачувати компенсацію вкладникам дочірнього банку в Люксембурзі, оскільки він був холдингом, а не банком у повному сенсі. А влада Люксембурга у свою чергу заявила, що не здійснювала нагляду, оскільки дочірня компанія мала ліцензію як холдингова компанія, а не банківська установа [2].

Тому в новій редакції Конкордату «Принципи з нагляду за іноземними банківськими установами» 1983 року було два основні принципи: жодна банківська установа не може бути позбавлена нагляду; нагляд має бути адекватним – держави взаємодоповнюють наглядові функції один одного; консолідований нагляд збільшує роль наглядових органів держави походження.

У 1991 році крах британського «The Bank of Credit and Commerce International» спричинив третю міжнародну банківську кризу, яка виявила нові недоліки міжнародного регулювання: брак єдиного органу для консолідованого нагляду; використання офшорних центрів банківського бізнесу; строгі закони, які захищають банківську таємницю; недостатній обмін інформацією між державами.

1992 року Базельський комітет розробив новий документ – «Мінімальні стандарти нагляду за міжнародними банківськими групами та їх транскордонними установами»

1995 р. – крах одного з найбільших британських банків «Barings Bank», який був на чолі холдингу з понад 100 компаній по всьому світу, спричинив четверту банківську кризу, і 1997 р. були розроблені «Основні принципи ефективного банківського нагляду» за участю Базельського комітету і Росії, Китаю, Мексики, Чехії, Чилі, Гонконгу і Таїланду. Документ містить 25 принципів, які включають: умови для ефективного банківського нагляду, ліцензування і структуру банківських установ, пруденційне регулювання і стандарти достатності капіталу, методи поточного банківського нагляду, вимоги до інформації, формальні повноваження наглядових органів, транскордонну банківську діяльність [2].

«Принципи» застосовуються як до міжнародних банків і банківських груп, так і до національних банків, які діють на території однієї держави походження.

Слід зазначити, що документи Базельського комітету не мають обов'язкової юридичної сили, проте, мають «юридичну значимість»: держави намагаються їх інкорпорувати, таким чином надаючи їм юридичної обов'язковості.

1988 року Базельський комітет надав доповідь «Міжнародна конвергенція вимірювання і стандартів капіталу» (Базельська угода з капіталу), яка включає єдине визначення капіталу; п'ятирівневу систему оцінки ризиків, характерну для різних активів; уніфікований опис статей балансу; включення позабалансових рахунків у формулу розрахунку достатності капіталу; формулу розрахунку і величину достатності капіталу, яка не може бути менша 8% активів, зважених за ступенем ризику.

1991 року – нова редакція, яка зробила доповнення. Введена дворівнева система капіталу банків:

I рівень – основний (постійний акціонерний капітал – емітовані і повністю оплачені звичайні і привілейовані акції та «відкриті резерви» - загальні резерви, премії на акції, невиплачений прибуток);

II рівень – додатковий – включає специфічні категорії резервів, які не підпадають під поняття основного капіталу, та гібридні фінансові інструменти, які мають характеристики як активів, так і пасивів. Сюди також входять резерви на покриття збитків по прострочених займах.

Банк міжнародних розрахунків, розміщений в Базелі, 1988 року видав директиву, відповідно до якої банки повинні враховувати два види ризиків своєї діяльності: ринковий і кредитний. Цю угоду підписало понад 100 країн.

Новація цієї угоди була в тому, що традиційна методика визначення достатності капіталу була замінена більш досконалою: відношення капіталу до активів з урахування ризику. Різні категорії активів множились на вагові коефіцієнти від 0% до 100% в залежності від позичальника.

У вітчизняній науці банківського права виділяють два аспекти достатності капіталу: статистичний – фіксована величина мінімального статутного капіталу; динамічний – вираховується за формулою Кука як співвідношення капіталу до активів, зважених з урахуванням ступеня ризику і має бути не меншим 8%. Даний підхід віднайшов легальне закріплення в Законі України «Про банки і банківську діяльність» [5].

Ще один документ Базельського комітету прийнятий 1991 року «Вимірювання і контроль за великими кредитними ризиками» (наприклад, кредитування одного позичальника). Великий ризик – актив, величина якого становить понад 10% від величини капіталу; максимальна величина не

повинна бути більшою 25%.

Глобальні зміни, які відбуваються в банківському секторі, вимагають від банків нових підходів щодо управління ризиками. 2003 року було закінчено розробку нового варіанта Базельської угоди, яку називають «Базель-2». Основною його відмінністю від попереднього варіанта є підходи до оцінки кредитних ризиків. Передбачається наявність у банків власних рейтингових систем, які повинні класифікувати клієнтів за ступенем надійності. Також передбачаються нові підходи щодо транспарентності банківської діяльності, зокрема банки повинні розкривати інформацію про усі дочірні компанії, у тому числі за кордоном, а також про усі інвестиції в ці компанії.

Євросоюз імплементував положення Базеля-2 через прийняття Директиви про вимоги до капіталу і європейські банки прозвітували про відповідність їх капіталів вимогам нової системи ще до 2008 року.

Світова фінансова криза, що розпочалася 2008 року, показала низку недоліків даного документа. Для усунення відповідних прогалин Базельський комітет пропонує ряд додаткових заходів, спрямованих на підвищення достатності капіталу шляхом введення виог щодо розрахунку вартості ризику у кризовій ситуації (stressed Value-at-Risk) і додаткових резервних відрахувань.

Однією з причин світової фінансової кризи експерти, серед них і віце-голова Швейцарського національного банку Філіп Хільденбранд, називають значні суми бонусів для топ-менеджерів банків. Бонуси нараховувалися виходячи з валових показників, таких як кількість клієнтів, яким надано послуги, чи обсяг наданих кредитів, без урахування ризиків [3]. Одним із засобів подолання такої проблеми стала практика виплати частини бонусів за останній рік акціями, або опціонами на їх покупку, щоб зацікавити топ-менеджерів у подальшій стабільності даного банку, співвласниками якого вони таким чином стають.

Найменше криза ліквідності зачепила банки, які працюють на засадах мусульманського права. Наразі нараховується близько 300 великих ісламських інститутів, що управляють портфелем активів вартістю приблизно 500 млрд. доларів США. Одним з центрів ісламського банкінгу є Великобританія [6].

Стабільність ісламського банкінгу пояснюється вимогами шаріату, який забороняє нарахування відсотків на позики, фінансування заборонених видів діяльності, наприклад торгівлі алкоголем, свининою, грального бізнесу. Оскільки ісламські банки не можуть позичати гроші під процент, вони повинні брати безпосередню участь у проектах, які фінансують, що передбачає розподіл майбутніх прибутків або збитків. Такий підхід стимулює до детальнішого аналізу проекту [6]. Кредитування в ісламському банку цим схоже з західним інститутом лізингу, ключовим фактором якого є перебування об'єкта договору у власності фінансової установи, що виключає, або принаймні зменшує ризик неповернення вкладених коштів у разі неплатоспроможності позичальника.

Заборона на спекуляції і невизначеність не дозволяла ісламським банкам зловживати на операціях з деривативами. Шаріат приписує фінансування реального виробництва, надаючи кошти для придбання реальних активів [6].

На початку ХХІ століття великі банки є складними фінансовими інститутами, які пропонують велике різноманіття послуг для міжнародних ринків і контролюють мільярди доларів у валюті і цінних паперах. З процесами подальшої глобалізації, консолідації і диверсифікації фінансового сектору світового господарства банківська сфера стає ще складнішим явищем. Тому особливою гостротою набуває проблема вироблення і втілення в життя єдиних правил щодо банківської діяльності і банківського нагляду в усіх країнах. Важливу роль у досягненні цієї мети відіграє Базельський комітет. Проте його документи не мають обов'язкової юридичної сили, а імплементация їхніх положень залежить від волі окремих суверенів.

Література

1. Генри А., Ярош Д. Больше велосипедных дорожек! / А. Генри, Д. Ярош // Инвестгазета. 2009. – №43. – С. 12–13.
2. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право: учебное пособие / Н.Ю. Ерпылева. – М. : Дело, 2004. – 480 с.
3. Моисеев С. Кризис из-за бонусов / С. Моисеев // Банковское обозрение. – 2009. – № 9. – С.11–13.
4. Про банки та банківську діяльність: Закон України // ВВР України. – 2000. – № 51.– С. 16.
5. Сошина В. Size-контроль. ЦБ отсеет мелочь / В. Сошина // Банковское обозрение. – 2009 – № 5/8. – С.25–27.
6. Тагибеков М. Исламский банкинг: ответ кризису / М. Тагибеков // Банковское обозрение – 2009 – № 5/8. – С.32–34.

7. Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К. : Видавництво КиМУ. 2004. – 52 с.

The problems of international and domestic regulation of bank relations are observed and the ways of its improvement are analyzed in the article.

Keywords: *bank relations, bank law, bank assets, prudential and currency banking regulation, Basel Committee, adequacy of bank capital standards, bank supervision.*

В статье рассматриваются проблемные аспекты международного и национального регулирования банковских отношений, анализируются пути его усовершенствования.

Ключевые слова: *банковские отношения, банковское право, активы банка, пруденционное и валютное регулирование банковской деятельности, Базельский комитет, стандарты достаточности банковского капитала.*